

Helena Kozłowska

Upadek Federalnej Republiki Nigerii w świetle jej stosunków ekonomicznych i ruchów społeczno-politycznych

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 21, 249-280

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HELENA KOZŁOWSKA

UPADEK FEDERACYJNEJ REPUBLIKI NIGERII W ŚWIETLE JEJ STOSUNKÓW EKONOMICZNYCH I RUCHÓW SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH

Treść: Wstęp. — Kolonializm brytyjski w Nigerii. — Rodzenie się nowych warunków ekonomiczno-społecznych typu kapitalistycznego. — Polityka oświatowa kolonializmu. — Sprawa rządów przedstawicielskich w Nigerii. — Ruch narodowowyzwoleńczy i pierwsze zawiązki partii politycznych. — Powstanie pierwszej masowej partii w ruchu wyzwoleniczym. — Regionalizacja ruchu wyzwoleniczego. — Walka o charakter federacji Nigerii. Relikty kolonializmu u podstaw niepodległości Nigerii. — Wybory federalne 1959 roku — walka o władzę w wyzwolonej Nigerii. — Zaostrzenie się sprzeczności i konfliktów w niepodległej Nigerii. — Trudności gospodarcze niepodległej Nigerii. — Pierwsze w niepodległej Nigerii wybory federalne. NPC panującą partią. — Wybory w Nigerii zachodniej. Kryzys Federacyjnej Republiki Nigerii.

WSTĘP

Przed falą przewrotów wojskowych, która objęła w 1966 r. kontynent afrykański, nie ostał się również jeden z jej gigantów, najliczniejsza ludnościowo, 55-milionowa Federacyjna Republika Nigerii. Była ona widownią nawet dwóch przewrotów. Oceny tych przewrotów wojskowych trudno dokonać na podstawie wyrwykowych, często kontrolerskich i sprzecznych wiadomości prasowych. Skomplikowane powiązania wewnętrzne i zewnętrzne — podobnie jak we wszystkich spisach — giną w mrokach zawilej konspiracji; tajemnice spisku zabrali też ze sobą ludzie, którzy już nigdy nie przemówią.

Pierwszy rząd wojskowy generała Ironsi, powstały po przewrocie wojskowym 15 stycznia 1966 r., zastąpił znienawidzony i skompromitowany rząd Abubakara Balewy. Zogniskował on w sobie nadzieje ludności Nigerii, zwłaszcza jej postępowych elementów, które liczyły na to, że nadchodzi kres anarchii i warcholstwa, niekompetencji i dyktatorstwa, pogardy dla społeczeństwa i obojętności dla jego potrzeb, charakteryzujących obalony rząd. Zdawały się to potwierdzać deklaracje rządu generała Ironsi oraz próby reform ograniczających anarchię, a także rozprawy sądowe ludzi winnych korupcji i spekulacji.

Nacjonalistyczno-radykalne cechy tego przewrotu, które zdawały się być wymierzone przeciwko neokolonializmowi, w obronie integracji i jedności Nigerii, natrafiały na opór, a następnie na przeciwdziałanie reakcji feudalnej północnej Nigerii i sprzymierzonej z nią skorumpowanej warstwy burżuazji, stanowiących oporę neokolonializmu w Nigerii. Niekonsekwencja generała Ironsi w realizacji głoszonych zamierzeń, nieumiejętność tworzenia szerszego zaplecza, zdobywania sojuszników i odgradzania przeciwników ujawniły słabość jego rządu, powodowały zniechęcenie zwolenników i ośmielały przeciwników.

Dekret o likwidacji federalnej struktury Nigerii i zakazie działalności partyjnej na okres 3 lat — w trzy miesiące po zamachu — bez przygotowania odpowiedniego gruntu, stał się sygnałem do ataku. Najbardziej zagrożona poczuła się oligarchia muzulmańska Nigerii północnej, której organizacyjny, separatystyczny system „administracji tubylczej” pozostał dotąd nie naruszony przez przewrót wojskowy.

Uderzenie było wielokierunkowe. Wojownicze manifestacje antyrządowe w miastach Nigerii północnej w końcu maja 1966 r. wyrażały ostry sprzeciw konserwatywnej północy przeciwko zarysowującej się możliwości przejęcia władzy w Nigerii przez radykalno-nacjonalistyczne siły południa, zwłaszcza spośród najbardziej dynamicznej ludności Ibo, której przedstawiciele zajmowali kluczowe pozycje w zarządzaniu gospodarką i administracją centralną. Manifestacje te przekształciły się w pogrom ludności Ibo, w którym zginęło kilka tysięcy ludzi. W manifestacjach proklamowano również secesję Nigerii północnej. Równocześnie przygotowano — jak to udowodniła najbliższa przyszłość — nowy przewrót wojskowy, który miał miejsce 29 lipca 1966 r., a w rezultacie którego powstał rząd pułkownika Gowona.

Wypadki majowe, które stały się sygnałem do rozprawy z ludnością Ibo, nie zakończyły się wraz z przewrotem. Przeciwnie, stanowiły tylko preludeum do generalnej rozprawy. Szczytowym jej punktem stała się masakra ludności Ibo zamieszkałej w miastach Nigerii północnej w początkach października 1966 r. przy udziale części wojska, które dotąd uchodziło za wolne od zarazków nienawiści etnicznej. O bezradności — a może cichym poparciu — rządu Gowona wobec tej wstrząsającej tragedii ludności Ibo świadczy dobitnie przeszło milion uciekinierów, atakowanych i rabowanych po drogach Nigerii północnej.

Masowy exodus Ibo stworzył ciężkie powikłania gospodarcze, administracyjne i społeczne zarówno w północnej, jak i wschodniej Nigerii, pociągnął za sobą dość szeroką falę przemieszczeń ludności (nie tylko Ibo) z innych regionów do macierzystego regionu. W rezultacie wytworzyła się sytuacja, w której Nigeria jako jednolity organizm polityczny znalazła się na skraju rozpadu.

Wysiłki unormowania sytuacji — bez widocznych skutków — trwają od szeregu miesięcy. Trwają też dyskusje w sprawie ewentualnych przyszłych form państwowych, jeśli Nigeria ma pozostać jednolitym organizmem. Rozbieżności w tej sprawie są olbrzymie. Rysuje się szereg różnych koncepcji, z tym że górująca zdaje się być koncepcja konfederacji ze zwiększoną liczbą samodzielnych państw. Czy jest ona ostateczna? Czy też Nigeria rozpadnie się na szereg państw? Czy sytuacja ta nie przekształci się w wojnę domową? Wszystko jest zbyt zagmatwane, wiele sił i mechanizmów jest nie ujawnionych, trudno więc przewidzieć*.

Jedno jest faktem bezspornym. To, co działo się i dzieje na terenie Nigerii, wskazuje dowodnie, że wybuchły tu wszystkie sprzeczności, antagonizmy i konflikty, które rozsadzały Nigerię od zarania jej niepodległego bytu. Sięgają one korzeniami do kolonialnej historii Nigerii, a zarazem świadczą o nacisku sił neokolonialnych, które nie zrezygnowały z największego rynku zbytu w Afryce i bogatego źródła surowców, a także ze strategicznej wagi Nigerii na kontynencie afrykańskim.

Wydaje się, że jednym z głównych elementów, które mogą się przyczynić do głębszej analizy skomplikowanej sytuacji Nigerii, może się stać geneza rozwoju Nigerii jako jednolitej struktury politycznej. W zespole warunków bowiem, które złożyły się na jej powstanie i określiły drogi jej rozwoju, tkwią zarodki sprzeczności, które doprowadziły do upadku Federacyjnej Republiki Nigerii i stały się podstawą jej aktualnych trudności.

Tym zagadnieniom poświęcony jest niniejszy artykuł.

KOLONIALIZM BRYTYJSKI W NIGERII

Nigeria jako jednolita struktura polityczna jest tworem stosunkowo niedawnej daty, powstałym po zawojowaniu przez kolonializm brytyjski poszczególnych jej terenów i połączeniu ich w jedną całość w 1914 r. Heterogeniczność Nigerii, która legła u podstaw jej powstania, spowodowała kompleks stałych napięć etnicznych w całym okresie jej dotychczasowej historii. Poszczególne bowiem jej części poza różnicami etniczno-lingwistycznymi mają bogatą, ale różnorodną, wielowiekową tradycję funkcjonowania państw o precyzyjnie sformowanej strukturze politycznej i administracyjnej (imperium Kanem-Bornu, państwa Hausa, królestwo Ojo i Benin, państwa-miasta delty Nigru). Od XIX wieku zaistniał na tym obszarze typ monarchii feudalnej (obejmującej dzisiejszą północ Nigerii), zorganizowanej przez zdobywców tego terenu — Fulani,

* Wstęp niniejszego artykułu obrazuje sytuację z połowy marca 1967 r.

którzy ustalili scentralizowaną władzę, opartą o prawodawstwo muzułmańskie, i od początku przejawiali tendencje do opanowania dzisiejszego południa Nigerii. Teren południa stał się jednak przedmiotem penetracji kolonializmu brytyjskiego, który — po systematycznym zdobywaniu i opanowywaniu południa (przez przeszło pół wieku) — zdobył i Nigerię północną.

Opanowanie tak rozległego terenu o różnorodnych tradycjach historycznych, kulturowych, religijnych, obyczajowych, o różnych językach i różnym stopniu rozwoju organizacji społecznej skłoniło władze kolonialne do utworzenia systemu tzw. „rządów pośrednich”. System ten sprowadzał się w gruncie rzeczy do przejścia w nienaruszonej prawie formie gotowego aparatu władzy emirów w feudalnej, muzułmańskiej północy i uczynienia z niego punktu wyjścia dla zorganizowania tzw. administracji tubylczej pod kontrolą i zwierzchnictwem władzy kolonialnej. Dawał on od początku preferencje feudałom północy, z trudem został zastosowany do terenów południa w kraju Jorubów (na południowym zachodzie), a nigdy w pełni w kraju Ibo (na południowym wschodzie), którzy posiadali rozdrobnioną, na różnorodnych zasadach opartą strukturę społeczną. System ten konserwował separatyzm poszczególnych ludów, podtrzymywał i podsyczał ich odrębności, co zaostryło jeszcze historyczne antagonizmy między muzułmańską, feudalną północą a szybko ulegającym wpływowi chrześcijaństwa i westernizacji południem, spotęgowane przez szereg problemów mniejszości etnicznych i religijnych we wszystkich regionach Nigerii.

RODZENIE SIĘ NOWYCH WARUNKÓW EKONOMICZNO-SPOŁECZNYCH TYPU KAPITALISTYCZNEGO

Dążność do zakonserwowania zastanych ram struktury społecznej, odpowiadających ekonomicznym podstawom tradycyjnej społeczności, jaką była gospodarka naturalna (w której wymiana była dorywcza, zależna od potrzeb własnej konsumpcji), nie mogła się ostać wobec nowej roli Nigerii jako kolonii brytyjskiej, terenu wywozu surowców i rynku zbytu dla importowanych produktów z przemysłowej Anglii.

Wraz z ustaleniem władzy kolonialnej nad Nigerią podjęły działalność firmy eksportowe nastawione w pierwszym rządzie na handel olejem palmowym. Handel tym produktem (który koncentrował się na południowym wschodzie Nigerii posiadającej najbogatsze skupiska palmy oliwnej) stanowił najpoważniejszą pozycję eksportową Nigerii. W początkach XX w. roczny eksport wynosił 80 tysięcy ton. Niemalże znaczenie miał również eksport bawełny z okolic Abeokuty (południowy zachód) oraz kauczuku. Rozpoczął się również eksport kakao

z południowo-zachodniej Nigerii, gdzie kakao udaje się nie gorzej niż w Ghanie¹.

W początkach XX w. liczba producentów powiązanych z eksportem i zależnych od rynku światowego szybko wzrastała, wzrastała również liczba farmerów produkujących na eksport. Pęd do związania się z eksportem był tym silniejszy, że producenci nie odczuwali zbyt mocno wahań cen na rynku światowym, gdyż od początków XX w. do 1920 r. ceny na te produkty utrzymywały się na wysokim poziomie².

Związek producentów z zamorskim handlem — który wzmógł się wraz z wybudowaniem linii kolejowych i szos, łączących tereny produkcji z portami — zaczął rozsadzać ramy gospodarki naturalnej. Poważnym w tym względzie czynnikiem stała się też konieczność zdobywania środków pieniężnych na pokrycie wprowadzonych podatków bezpośrednich.

Od początku zarysowała się jednak dysproporcja tempa procesu przenikania gospodarki towarowej na południe i na północ Nigerii. Ta ostatnia była uboga w produkty eksportowe, znajdowała się daleko od wybrzeża Oceanu Atlantyckiego, zaś dochody jej (głównie cła importowe) nie były w stanie sfinansować tak wielkiej inwestycji, jak kolej żelazna. Dopiero po pierwszej wojnie światowej — w wyniku zbudowania kolei — rozpoczął się z północy eksport orzeszków arachidowych, bawełny i ołowiu.

Zasadnicza jednak przyczyna opóźnienia procesu przekształcania się tradycyjnych stosunków ekonomicznych w nowoczesną gospodarkę towarową tkwiła w fakcie, że w północnej Nigerii utrzymał się system feudalnej własności ziemskiej i pańszczyźniana zależność poważnej części producentów rolnych, głównie potomków dawnych niewolników. Lecz i wolni, tzw. *talakawa*, obowiązani byli do płacenia określonej części dochodów z ziemi emirowi, który tradycyjnie posiadał zwierzchnią władzę nad całą ziemią swego emiratu. Feudalne stosunki i uświęcona religią muzułmańską tradycja hamowały tendencje rozwoju indywidualnej inicjatywy producentów rolnych, a tym samym opóźniały rozwój gospodarki towarowej. Różnica w tempie rozwoju gospodarki pieniężnej, a zwłaszcza utrzymywanie w różnych formach feudalnej zależności rolników oraz kupców, opóźniła w regionie północnym proces powstawania tzw. warstwy średniej, nowej, społecznej warstwy kupców, przedsiębiorców i handlarzy nigeryjskich związanych z eksportem, a także formowanie się warstwy urzędników administracji kolonialnej, pracow-

¹ J. Halpern, *Ghana i Nigeria*, Warszawa 1964, PWN, s. 55.

² „The Journal of African History”, t. I, 1966; P. G. Hopkins, *Economic and Political Movements in Nigeria and the Gold Coast 1918—1939*, s. 133—152.

ników firm europejskich, którzy musieli zdobywać europejskie wykształcenie.

Rozwój wymiany handlowej i eksportu, możliwości szybkiego bogacenia się poprzez handel, zdobywanie ziemi pod indywidualną uprawę krzewów kakaowych, możliwości zatrudniania w miastach-centrach administracji brytyjskiej i zagranicznych firm powodowały względnie szybki napływ ludności — głównie z południa — do miast i ich rozwój. Żywiołowa migracja ludności wiejskiej do miast, do nowo powstających ośrodków przemysłowych (kopalnictwo węgla w okolicach Enugu we wschodnim regionie, kopalnictwo ołowiu na Plateau Jos na północy itd.) zasila nową warstwę pracowników najemnych, których liczba (stale i na wpół zatrudnionych) wzrosła w 1938 r. do 150 000.

Wprawdzie administracja kolonialna nie pozwalała na mieszanie się napływowej ludności z mieszkańcami starych miast północy i dawnych miast Yoruba i tworzyła odrębne „sektory dla obcych”, aby utrzymać tradycyjno-rodowy ich charakter. Nie zatrzymywało to jednak napływu ludności, który z czasem przełamywał bariery sektorowe. Dużą mobilność w pierwszym okresie kolonializmu przejawiała ludność Yoruba, spośród której wyrosło wielu bogatych plantatorów kakao, zatrudniających siłę najemną, kupców i pośredników. Lecz najruchliwsza okazała się ludność Ibo, która odegrała szczególnie aktywną rolę w rozwoju gospodarki towarowej, jak i urbanizacji Nigerii. Świadczą o tym dane ze spisu 1952/1953, które wskazują, że ludność Ibo — niezależnie od powstawania miast we wschodniej Nigerii — stanowiła 40—50% ludności w starych feudalnych miastach północy oraz w przedkolonialnych miastach Yoruba³.

„Prawdopodobnie — pisze nigeryjski historyk K. O. Dike — najważniejszym czynnikiem określającym historię Ibo w XIX wieku oraz w czasach obecnych jest głód ziemi [...] Brak ziemi zmusza Ibo do wynajdywania innych źródeł utrzymania poza granicami swego etnicznego terytorium”⁴.

Narodzenie się nowych warunków ekonomiczno-społecznych kapitalistycznego typu sprzyjało wprawdzie wyłonieniu się pewnej warstwy bogatego mieszczaństwa, nie pociągnęło jednak za sobą ukształtowania się nigeryjskiej warstwy wielkokapitalistycznej. Władza ekonomiczna była bowiem skoncentrowana w ręku firm brytyjskich, głównie United African Company (UAC), która wraz z pięcioma innymi firmami utwo-

³ *Population Census of Nigeria, 1952*, cyt. wg R. N. Ismagiłowej, *Narody Nigerii*, Moskwa 1963.

⁴ K. O. Dike, *Trade and Politics in the Niger Delta 1830—1885*, Oxford 1956, s. 29, tłumaczenie własne.

rzyła Zjednoczenie Kupców Zachodniej Afryki (Association of West Africa Merchants — AWAM), posiadające np. w 1949 r. w swoim ręku 66% importu i blisko 70% eksportu (filia wielkiego koncernu Unilever)⁵. Istniała również europejska koncentracja banków i linii okrętowych. W 1939 r. rząd brytyjski ustanowił ponadto monopol na handel i eksport produktami rolnymi, powołując do tego celu specjalne urzędy, tzw. Marketing Boards. Monopolem objęta była też eksploatacja kopalń.

Monopolowa polityka kolonializmu brytyjskiego uderzała w powstającą warstwę nigeryjskich przedsiębiorców, podcinała możliwości ich rozwoju, powodowała częste bankructwa. Firmy europejskie zaczęły eliminować pośredników nigeryjskich przy skupie produktów rolnych, przejmowały w swe ręce handel detaliczny. Trudności napotykali również drobni domokrażcy, sprzedawcy, handlarze na targach. Ceny zaś monopolowe uderzały w konsumentów. AWAM stał się symbolem ucisku i wyzysku. Płace 3000 urzędników tej firmy wynosiły więcej niż łączna płaca 100 000 Nigeryjczyków tam zatrudnionych. Zyski jednej tylko z firm brytyjskich wynosiły 1/6 budżetu całej Nigerii⁶. Monopol utracił więc możliwości powstania nigeryjskiej klasy burżuazyjnej.

POLITYKA OŚWIATOWA KOLONIALIZMU

Wykonywanie czynności w agendach administracyjnych władzy kolonialnej i firm zagranicznych wymagało przynajmniej elementarnego przeszkolenia Nigeryjczyków. Podobnie jak w innych krajach Zachodniej Afryki oświata była organizowana przez misje chrześcijańskie, które rozpoczęły swą działalność na południu Nigerii w 1842 r. Były to — jak wszędzie — małe szkółki na niskim poziomie. Dopiero w 1923 r. powołano pierwsze szkoły podporządkowane administracji tutejszej. Szkoły te (6-klasowe) miały na celu przygotowanie niższych urzędników, subiektów dla administracji i firm eksportowych. Ten system oświaty zdobył sobie nawet określenie „systemu produkcji urzędników” (*clerc producing system*). Władza kolonialna była — w okresie międzywojennym — przeciwna powstawaniu wyższych uczelni na terenie Nigerii, a do 1930 r. szkolnictwo średnie miało również bardzo wąski zasięg. Dopiero w 1934 r. powstała niepełna wyższa uczelnia (Higher Yaba College) z ograniczoną liczbą studentów, którzy byli desygnowani, zgodnie z potrzebami władzy kolonialnej.

⁵ J. S. Coleman, *Nigeria — Background to Nationalism*, Los Angeles 1958, s. 68, 72 i n.

⁶ *Ibidem*, s. 80—89.

Rezultaty takiej polityki nie dały długo na siebie czekać. Ogromny pęd do nauki — w początkach głównie u Yorubów, a następnie z rosnącym natężeniem u Ibo — zrodził wkrótce niemały problem bezrobocia wśród ludzi z elementarnym wykształceniem, kiedy w latach 1930 firmy handlowe zażądały ludzi tylko ze średnim wykształceniem. Bezrobotni, zwani *standart six boys*, którzy ze względu na wąski wciąż zasięg szkół średnich nie znaleźli do nich dostępu, wracali rozczarowani na wieś, najmowali się do pracy fizycznej lub obsiadali swych krewnych. Stanowili oni czynnik fermentu zarówno w mieście, jak i na wsi. Oni też w latach rozwoju ruchu wyzwolenczego stanowili bazę masową tego ruchu ⁷.

Szkolnictwo europejskie rozwijało się jedynie na południu. W północnej Nigerii — zgodnie z polityką lugiardyzmu — istniały prawie wyłącznie szkoły koraniczne, ponieważ emirzy nie życzyli sobie oświaty niemuzułmańskiej. W wyniku tej polityki np. w prowincji Kano (najbardziej ekonomicznie rozwiniętej, o ludności liczącej 3 miliony) było w 1938 r. 180 uczniów w szkołach podstawowych. W 1937 r. tylko jeden student z północy znalazł się w Higher Yaba College ⁸.

Ten stan rzeczy powodował, że na północ sprowadzano z południa tysiące ludzi (przeważnie spośród ludności Ibo) do prac administracyjnych i handlu eksportowego. Koncentrowali się oni w miastach, wnosili na teren północy elementy nowej kultury, stanowili załączek fermentu i mieli niewątpliwy wpływ — w dalszej perspektywie — na rozbudzenie idei nacjonalizmu afrykańskiego na tym obszarze. Z drugiej jednak strony ta dominacja południowców w agendach władzy kolonialnej wywoływała ostry sprzeciw muzulmańskiej północy i zaostrenie konfliktu północ — południe.

SPRAWA RZĄDÓW PRZEDSTAWICIELSKICH W NIGERII

Izolacja południa od północy znalazła swój wyraz również w formach tzw. systemu rządów przedstawicielskich. A system ten rozwijał się długo i z oporami ze strony władzy kolonialnej. Rozwój oświaty — aczkolwiek z zahamowaniami — wpłynął jednak na wyłonienie się pewnej grupy wykształconych Afrykanów. Pracowali oni w służbie cywilnej, w dziennikarstwie, w służbie zdrowia itp. Wielu spośród nich zdobywało majątek, gdyż pracę w urzędach często łączyli z handlem czy pośrednictwem. Wyrastały w tym środowisku ambicje przywództwa, które nie znajdowały ujścia, ponieważ do administracji tubylczej nie

⁷ *Ibidem*, s. 128.

⁸ *Ibidem*, s. 139.

dopuszczano nawet ludzi wykształconych, ale bez dziedzicznego tytułu wodzowskiego. Rodziła się więc wśród wykształconych Afrykanów naturalna tendencja do znalezienia swego miejsca w systemie rządów przedstawicielskich, gdyż była to ich jedyna szansa życiowa.

Istniała w Lagos od 1861 r. Rada Ustawodawcza, lecz miała ona charakter doradczy. W 1913 r. powołano tzw. Nigeryjską Radę — wspólną dla kolonii i protektoratu — również o podobnym charakterze. Dopiero w 1923 r. utworzono dla Lagos i Nigerii południowej Radę Ustawodawczą, w której po raz pierwszy pojawili się Afrykanie (19 na 27 oficjalnych członków, z czego 3 z wyboru w Lagos, a 1 z Calabaru)⁹.

Nigeria północna nie była przez 25 lat (do 1947 r.) reprezentowana w Radzie Ustawodawczej (nie licząc krótkiego okresu istnienia Nigeryjskiej Rady). Mimo więc formalnego zjednoczenia Nigerii w 1914 r. władza kolonialna utrzymała faktyczny rozdział między północą a południem. Musiało to spowodować i spowodowało separatyzm kulturalny, religijny, obyczajowy, oświatowy, zamknięcie się północy w swej odrębności. Miało to niewątpliwy wpływ na potęgowanie się tendencji separatystycznych, partykularnych w całej Nigerii, a w perspektywie doprowadzić musiało do pogłębienia się antagonizmów etnicznych z górującym antagonizmem północ — południe.

W 1939 r. Nigeria została podzielona na 3 regiony: północ ze stolicą Kaduna, południowy zachód ze stolicą Lagos (następnie Ibadan) i południowy wschód ze stolicą Enugu. Pod koniec II wojny światowej — w wyniku narastania ruchu wyzwolenczego w koloniach i w Afryce — w Nigerii rozwinął się szeroki ruch protestacyjny przeciwko kolonialnym formom zarządzania. Pod naciskiem tej sytuacji władza kolonialna zmieniła konstytucję, którą od jej autora, ówczesnego gubernatora Nigerii Richardsa (lorda Milvertona), nazwano konstytucją Richardsa. Konstytucja ta utrwaliła podział Nigerii na trzy regiony. W każdym regionie ustalono rady regionalne oraz jedną Radę Ustawodawczą dla całej Nigerii. W składzie tej Rady znalazło się 28 Afrykanów (na 41 nieoficjalnych członków, z czego 20 mianowanych spośród rad regionalnych, a 4 wybieranych w Lagos i Calabarze. Prawo wyborcze w tych miastach przysługiwało ludziom posiadającym minimum 50 funtów szterlingów dochodu rocznie¹⁰.

Richards argumentował podział Nigerii różnicami etnicznymi, religijnymi, obyczajowymi i różnorodnymi systemami tradycyjnej władzy.

⁹ *Nigeria — The Political and Economic Background*, London 1960, s. 38, oraz J. Buchman, *L'Afrique Noire Independent*, Paris 1962, s. 46.

¹⁰ W. J. Mackenzie, K. E. Robinson, *Five Elections in Africa*, London 1960, s. 11—12.

Faktycznie jednak granice regionów niewiele miały wspólnego z granicami etnicznymi. W pierwszym rządzie dotyczyło to północy, której wykrojono teren trzykrotnie większy od całego południa. Do Nigerii północnej włączono duży obszar tzw. pasa środkowego (*middle belt*), zamieszkałego przez różnorodne grupy etniczne, którym w początkach XIX w. narzucili swe panowanie Fulani. Faktem jest, że według danych spisu ludności z lat 1952/1953 dominująca w tym zakresie ludność Hausa-Fulani stanowiła tylko 49⁰/₀ mieszkańców Nigerii północnej¹¹. W skład tego obszaru włączono również 2 prowincje o poważnym odsetku ludności Yoruba. Ale również oba regiony południa nie były jednolite ludnościowo. Wschodnią Nigerię zamieszkuje duża grupa ludnościowa — różna od dominujących Ibo — zwana Ibibio oraz grupa Efik. Podobnie i w zachodniej Nigerii — obok dominującej ludności Yoruba — teren ten zamieszkiwały dwa duże zgrupowania ludnościowe: Edo i Bini.

Dokonany podział Nigerii stworzył więc od samego początku stałą bazę napięć i konfliktów etniczno - narodowościowych między dominującymi w każdym regionie wielkimi zgrupowaniami ludnościowymi a mniejszościami.

Przeciwko konstytucji Richardsa rosła fala krytyki od początków wprowadzenia jej w życie. Formułowano zarzuty, że zgromadzenia regionalne (House of Assembly) w regionach wschodnim i zachodnim (na północy powołano Zgromadzenie Wodzów) posiadają wprawdzie większość Afrykanów, lecz składają się z ludzi dobieranych przez administrację tubylczą, wygodnych dla władzy kolonialnej. Wskazywano przy tym, że nie posiadają one władzy ustawodawczej, mają ograniczone możliwości finansowe, a głównie podkreślano, że władza wykonawcza zarówno w centrum, jak i w regionach pozostała w pełni w rękach administracji kolonialnej.

Pod naciskiem tej krytyki i żądań konsultacji z przywódcami życia społeczno-politycznego w latach 1949—1950 władza kolonialna przeprowadziła konferencje w regionach, a następnie ogólnonigeryjską. Nowa konstytucja nadana w 1951 r. (konstytucja Mackphersona) ustalała rady ustawodawcze w trzech regionach z pewnymi prawami w dziedzinie rolnictwa, spraw socjalnych i władzy terenowej. W każdym też regionie, a także i w centrum powołano quasi-ministrów, których odpowiedzialność była nieokreślona, a tej afrykańskiej radzie ministrów przewodniczył gubernator regionu. Rada Ustawodawcza w centrum składała się z desygnowanych członków rad w równej liczbie z każdego regionu, przewodniczył jej generalny gubernator. Wybory do wszystkich rad —

¹¹ Ismagiłowa, *op. cit.*, s. 131.

poza Lagos i Calabar — były pośrednie, wielostopniowe (system kolegiów wyborczych od niższych do wyższych szczebli)¹².

Rok 1951 stanowi swoisty przełom w rozwoju Nigerii z dwóch względów: utwierdzona została regionalizacja kraju, a organizowanie wyborów zrodziło potrzebę istnienia nowoczesnych organizmów politycznych, mianowicie partii politycznych.

RUCH NARODOWOWYZWOLEŃCZY I PIERWSZE ZAWIĄZKI PARTII POLITYCZNYCH

Ruch narodowowyzwoleńczy i powstanie partii politycznych datuje się w Nigerii znacznie wcześniej niż na rok 1951. Z żywiołowym ruchem oporu ludności nigeryjskiej zetknęli się kolonizatorzy w zaraniu swego podboju i zniewolenia jej. Przejawy żywiołowego oporu i buntu zaczęły występować zwłaszcza po I wojnie światowej, kiedy idee wyzwolenia Afryki zaczynają przenikać do ujarzmionych ludów i rozpoczyna się proces krystalizacji myśli o walce przeciwko kolonializmowi.

Znaczny wpływ na te procesy wywarły ruch panafrykańistyczny i garveyizmu. Nigeria była również uczestnikiem Narodowego Kongresu Brytyjskiej Afryki Zachodniej (powstałego w 1920 r.), który podjął walkę z kolonializmem, w obronie ludności miejscowej głównie na płaszczyźnie prawno-ustawodawczej i przy pomocy prasy. Propagatorami tych idei na terenie Nigerii byli: Liberyjczyk, dr Edward Blyden i John Paine Jackson, który w okresie 1891—1931 wydawał w Lagos pismo „Lagos Weekly News”, występujące przeciwko panowaniu białych.

W latach 1920 do tego ruchu protestu prawno-ustawodawczego włączone zostały problemy ekonomiczne. W tym bowiem czasie załamały się ceny na produkty eksportowe, nastąpił okres depresji, który (poza krótkotrwałym okresem 1927—1928, kiedy ceny nieco poszły w górę) trwał przez cały okres międzywojenny. Położenie farmerów stało się ciężkie. Zmieniła się też — jak wspomniano wyżej — sytuacja kupców i przedsiębiorców nigeryjskich.

Trudna sytuacja ludności nigeryjskiej tłumaczy, dlaczego względnie szybko udało się zdobyć popularność pierwszej nacjonalistycznej partii nigeryjskiej: Nigeryjskiej Narodowej Partii Demokratycznej (Nigerian National Democratic Party) pod kierownictwem Herberta Macauleya, powstałej w 1923 r. Powstanie tej partii nie jest sprawą przypadku; powołanie Rady Ustawodawczej w Lagos i wybory do niej stworzyły pierwszą w tym kraju możliwość zorganizowania politycznego nacisku na władzę kolonialną. NNDP obok haseł politycznych — koncentrują-

¹² Mackenzie, Robinson, *op. cit.*, s. 14.

cych się wokół sprawy zwiększenia udziału Nigeryjczyków w ciałach przedstawicielskich — wysunęła również koncepcję tworzenia afrykańskich zjednoczeń spółdzielczych, banków afrykańskich, ośrodków kupna i sprzedaży zwłaszcza produktów rolnych. W pierwszym rządzie chodziło o stworzenie możliwości kontroli eksploatacji źródeł surowcowych z korzyścią dla wewnętrznych potrzeb¹³.

Przed 15 lat swej działalności NNDP — korzystając z inwencji i ruchliwej działalności Ghańczyka Winifreda Tete Ansa, którego plany znalazły większe poparcie w Nigerii niż w macierzystej Ghanie — organizowała związki spółdzielców, banki, a nawet usiłowała zorganizować spółdzielczy ruch farmerów¹⁴. Tej działalności zawdzięcza NNDP, że w wyborach do Rady Ustawodawczej w Lagos posiadała poparcie wyborców i do 1938 r. jej przedstawiciel był stale do rady wybierany.

Wysiłki NNDP nie przyniosły i przynieść nie mogły spodziewanych skutków. Dr Nnamdi Azikiwe, późniejszy przywódca nowej partii, analizując przyczyny upadku NNDP słusznie stwierdził, że władza kolonialna nie pozwoli podważyć swej struktury ekonomicznej, gdyż byłoby to sprzeczne z jej interesami. Dlatego też struktury tej nie można zmienić za pomocą umiarkowanych reform, a tylko na gruzach kolonialnej potęgi, co wymaga zjednoczonego działania ludności miasta i farmerów.

Organizacją, która usiłowała podjąć wysiłki takiego zjednoczenia i pierwsza w Nigerii proklamowała walkę o wyzwolenie Nigerii spod ucisku kolonialnego, była powstała w 1938 r. polityczna organizacja Nigeryjski Ruch Młodzieżowy (Nigerian Youth Movement — NYM), której inicjatorami w pierwszym rządzie byli wykształceni Afrykanie spośród Yorubów. Najważniejszym rysem charakterystycznym tej organizacji było dążenie do stworzenia „zjednoczonego narodu z konglomeracji ludów zamieszkujących Nigerię”. Idea integracji społeczeństwa Nigerii przeciwstawna kolonizatorskiej polityce regionalizacji i utrzymania w separacji i konfliktach poszczególnych ludów legła więc u podstaw ruchu wyzwolenczego, antykolonialnego i stała się w przyszłości papierem lakmusowym tendencji postępowych i wstecznych w tym kraju.

NYM wysuwała również hasła pełnej autonomii Nigerii w ramach imperium brytyjskiego oraz żądanie „takich samych możliwości ekonomicznych, z jakich korzystają obcokrajowcy”¹⁵.

¹³ „The Journal of African History”, t. I, 1966.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Awo — *The Autobiography of Chief Obafemi Awolowo*, Cambridge 1960, s. 121—122.

NYM nie przekształciła się jednak w masową partię polityczną, zdolną do realizacji swych ideałów. Jedną z poważnych, a może i decydujących przyczyn był rozgorzały konflikt między przywódcami Yorubów i Ibo. Datowało się to zwłaszcza od okresu, gdy dr Nnamdi Azikiwe przystąpił do NYM i wszedł w skład jej kierownictwa. Dr Azikiwe wniósł poważny wkład do rozwoju organizacji, swe duże doświadczenie w posługiwaniu się nowoczesnymi środkami propagandy politycznej, prasą, wydawnictwami, które zdobył w okresie swych studiów i działalności w Stanach Zjednoczonych. Sprzeczności między nim a przywódcą Yorubów Obafemi Awolowo zaczęły się już od 1940 r. Zarzuty z obu stron mają podobny charakter. Awolowo oskarżał dr Azikiwe o chęć zniweczenia godności własnej Yorubów i przekształcenie Ibo (z których Azikiwe pochodzi) w panującą ludność Nigerii. Azikiwe natomiast zarzucał liderom Yorubów i głównie Awolowo ekskluzywność i nacjonalizm Yorubów.

W merytorycznej dyskusji nad przyszłym konstytucyjnym ustrojem Nigerii zaistniała w NYM poważniejsza różnica zdań. Azikiwe reprezentował stanowisko utworzenia jednego, scentralizowanego rządu, Awolowo był za stworzeniem federacji, w której każdy region, prowincja, określona strefa etniczno-lingwistyczna posiadać będzie swą radę ustawodawczą i rząd w ramach federacji¹⁶. W wyniku różnic poglądów Azikiwe wystąpił z NYM w 1942 r.

POWSTANIE PIERWSZEJ MASOWEJ PARTII W RUCHU WYZWOLEŃCZYM

Niedługo po wystąpieniu z NYM Azikiwe stworzył rodzaj małego studium badawczego (Nigerian Reconstruction Group) nad zagadnieniami ekonomicznymi, społecznymi i politycznymi Nigerii, które przygotowało podstawy programowe dla pierwszej w Nigerii masowej partii politycznej.

Warunki dla powstania takiej partii zaistniały dopiero po drugiej wojnie światowej dzięki zasadniczej zmianie w układzie sił politycznych w świecie. Kraje kolonialne zaczęły tracić na sile i znaczeniu. Szeroki nurt wyzwoleńczy, który w zwycięstwie ZSRR i wzroście jego siły oraz powstaniu krajów demokracji ludowej widział swe własne, potencjalne możliwości, znamionował proces rozpadu kolonializmu. Widowym przejawem narastania ruchu wyzwoleńczego, którego dźwignią stała się wyrastająca warstwa wykształconych Nigeryjczyków, wyrazem jego dojrzenia było właśnie ukształtowanie się Partii Narodowej Rady Nigerii i Kamerunu (National Council of Nigeria and the Cammeroons),

¹⁶ *Ibidem*, s. 162—193.

zwanej następnie Narodowa Rada Obywateli Nigerii (National Convention of Nigeria Citizens — NCNC), założonej przez Herberta Macauleya i dra Azikiwe w 1944 r.

Po drugiej wojnie światowej ruch wyzwolenczy znalazł po raz pierwszy sojusznika w masowych wystąpieniach strajkowych w latach 1945—1949, co stanowiło najpoważniejszą oznakę jakościowej zmiany w walce przeciwko kolonializmowi. Wielki strajk w 1945 r., który trwał 37 dni i objął 30 000 pracowników najemnych, sparaliżował życie gospodarcze Nigerii¹⁷. Stanowił on wstrząs zarówno dla Europejczyków, jak i dla samych Nigeryjczyków. Wykazał bowiem naocznie, że Nigeryjczycy, jeśli się zorganizują, mogą stanowić wielką siłę, zdolną stawiać czoło kolonizatorom, przejąć kontrolę nad strategicznymi centrami kraju i zmusić władze kolonialne do ustępstw. Wagę tego strajku jako potężnego bodźca w procesie kształtowania świadomości politycznej w pełni oceniła NCNC, w której organach prasowych „West African Pilot” i „Daily Comet” ukazywały się artykuły solidaryzujące się z żądaniami strajkujących.

Rozwój NCNC można w zasadzie podzielić na dwa etapy: lata 1945—1949 oraz od 1951 r. do wyzwolenia Nigerii, które różnią się od siebie w sposób bodaj zasadniczy. W chwili swego powstania NCNC była raczej ruchem, federacją wielu organizacji i stowarzyszeń niż partią polityczną nowoczesnego typu. W swej pierwszej deklaracji głosiła ona, że dąży do rozszerzenia demokracji i rozwoju świadomości politycznej mas jako warunku uzyskania autonomii w ramach Wspólnoty Brytyjskiej. W swym statucie wysunęła kilka kierunkowych założeń dotyczących: „wolności politycznej, pewności (*security*) ekonomicznej, równości społecznej i tolerancji religijnej”¹⁸. Wytyczne te stanowiły platformę współdziałania organizacji reprezentujących różne kierunki i tendencje polityczne; jednoczyła je dążność do uzyskania wolności oraz osoba przywódcy, który w tych warunkach posiadał autorytet nie tyle przywódcy partyjnego, co bohatera narodowego¹⁹.

NCNC zdecydowanie przeciwstawiała się regionalizacji Nigerii w formie, jaką zapoczątkowała konstytucja Richardsa, ostrzegała, że spowoduje to nieuniknienie istnienie chronicznych problemów mniejszościowych, napięć etnicznych, że grozi dezintegracją Nigerii i jej klęską.

¹⁷ Coleman, *op. cit.*, s. 259.

¹⁸ ZIK — *A Selection from the Speeches of Nnamdi Azikiwe*, Cambridge 1961, s. 313—314.

¹⁹ Dane biograficzne dotyczące dra Nnamdi Azikiwe, patrz: J. Chałasiński, K. Chałasińska, *Bliżej Afryki*, Warszawa 1965, s. 109—110.

Po zatwierdzeniu tej konstytucji wysuwała własną koncepcję ujętą w tzw. Karcie Wolności z 1948 r., a mianowicie tworzenie państw na bazie etnicznej i lingwistycznej, które otrzymają prawną równość w ramach federacji²⁰.

Wyrazem poparcia mas dla stanowiska NCNC była publiczna zbiórka pieniędzy na wyjazd delegacji do Londynu celem przedłożenia protestu przeciwko konstytucji Richardsa. O powiązaniu z masami świadczy również ścisłe współdziałanie tej partii z ruchem zawodowym, aktywny udział działaczy partyjnych w burzliwym strajku górników w Enugu w 1949 r. (Nigeria wschodnia) oraz organizowanie strajków protestacyjnych przeciwko zamordowaniu przez policję 21 górników.

Powiązanie z masami przypada zwłaszcza na lata 1948—1950, kiedy w NCNC działało radykalne skrzydło młodzieżowe, tzw. ruch zikistów (Zik — skrót od Azikiwe), które proklamowało cywilne nieposłuszeństwo i bojowy nacjonalizm, dążąc do najszybszego wyzwolenia Nigerii. Przywódcą tego ruchu był Nduka Eze, znany działacz robotniczy i związkowy²¹. NCNC posiadała wówczas — głównie w miastach — szeroką bazę społeczną, o różnym składzie etnicznym. Wydawało się, że partia ta posiada wszelkie dane po temu, aby stać się ośrodkiem kryształizacji jedności i integracji Nigerii, gdyż poza południem wpływy jej zaczęły przenikać — aczkolwiek powoli i z oporami — również i na teren północy.

REGIONALIZACJA RUCHU WYZWOLEŃCZEGO

Sytuacja zmieniała się w sposób radykalny w latach pięćdziesiątych. Pierwsze wybory do regionalnych „parlamentów” przesunęły zdecydowanie punkt ciężkości działalności NCNC. Dążność do zdobycia większości w parlamencie i rządzie, zdobycie wpływów w innych regionach, a następnie działalność typu parlamentarnego spowodowały, że liderzy NCNC zaczęli skupiać swą uwagę głównie na tych problemach. Zarysował się przy tym proces dyferencjacji w partii, odsuwano od wpływów bardziej radykalne elementy, w pierwszym rządzie Eze²². Bez poważniejszego sprzeciwu ze strony NCNC władza kolonialna zdelegalizowała ruch zikistów.

Przystawienie się do nowej roli znalazło również swój wyraz w organizacyjnej przebudowie tej partii na zasadach indywidualnego

²⁰ ZIK..., s. 108—109.

²¹ *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, red. J. S. Coleman, C. G. Rosenberg, Los Angeles 1964, s. 344—345.

²² Coleman, *op. cit.*, s. 307.

członkostwa, w zwiększeniu centralizacji i centralnej dyspozycji partyjnej. Radykalizm N C N C ustępował stopniowo miejsca polityce reform konstytucyjnych, opartej na przetargach, poprawkach, kompromisach.

Równocześnie nastąpiła radykalna zmiana sytuacji politycznej w pozostałych regionach. Wybory 1951 r. dały asumpt do powstawania w regionach zachodnim i północnym partii politycznych jako koniecznego instrumentu politycznego w nowych warunkach.

W regionie zachodnim powstała — wyłoniona z kulturalnej organizacji Yoruba — partia Grupa Akcji (Action Group — AG), skupiająca wykształconych Yorubów, tradycyjną arystokrację oraz tzw. warstwy średnie (głównie plantatorów kakao i kupców) pod przewodnictwem Chief Obafemi Awolowo²³. AG była pierwszą partią w Nigerii, zbudowaną od razu na zasadach nowoczesnej partii politycznej z opracowanym programem, z indywidualnym członkostwem, obowiązkiem działalności organizacyjnej (nie tylko propagandowej), ze sprężystą strukturą organizacyjną. Podstawowe swe ideowo-polityczne zasady AG sformułowała jako „wolność dla wszystkich, bardziej dostatnie życie”, co komentowała jako 1. wolni od panowania brytyjskiego, 2. wolni od niewiedzy, 3. wolni od chorób, 4. wolni od niedostatku²⁴. AG była również pierwszą partią polityczną, która sięgnęła po wpływy na wieś i wysuwała nie tylko ogólne hasła, lecz precyzowała konkretne żądania dla poszczególnych rejonów wiejskich, budowała swe organizacje w mieście i na wsi.

Wybory 1951 r. stały się bodźcem dla powstania partii politycznej również w północnej Nigerii, pod nazwą Kongres Ludów Północy (Northern People's Congress — NPC). Jednak pierwszą oficjalną partią na północy była Unia Postępowych Elementów Północy (Northern Elements Progressive Union — NEPU), której organizatorem był Aminu Kano, współdziałający z drem Azikiwe. Bazą społeczną tej partii był „prosty lud Hausa”, przy czym głosiła ona, że wszystkie partie są wyrazem interesów klasowych. Obawa przed radykalizmem NEPU — w obliczu wyborów — przyspieszyła przekształcenie się organizacji kulturalnej Northern Peoples Congress w partię o tej samej nazwie.

NPC tworzyła szczególnie pseudosojusz tradycyjnych, arystokratycznych feudalnych elementów z elementami modernistycznymi niższego pochodzenia, zapewniając jednak sobie na każdym szczeblu drabiny organizacyjnej, a szczególnie na wyższych absolutną dominację

²³ Dane biograficzne dot. Awolowo, patrz: Chałasiński, Chałasińska, *op. cit.*, s. 122—124.

²⁴ *Awo...*, s. 223.

oligarchii arystokratyczno - feudalnej. Zewnętrznie formalną równowagę między tymi elementami symbolizować miał fakt, że przewodniczącym partii został Ahmadu Bello, przedstawiciel najbardziej arystokratycznego rodu Fulani, posiadający dziedziczny tytuł *Sardauna* (najwyższa godność duchowna w muzułmańskiej północy), a wiceprzewodniczącym Abubakar Balewa, niearystokratycznego pochodzenia. Faktyczną, nieomal nieograniczoną władzę posiadał Bello, który z czasem stał się niekoronowanym królem Nigerii²⁵.

Tak więc w 1951 r. zaistniały w Nigerii trzy różne ośrodki polityczne, z tendencją do wyłączności w swoim terenie. Administracyjna regionalizacja skierowała ogólnokrajowy trend rozwojowy ruchu wyzwolenczego na wąskie tory regionów, co musiało spowodować zagnieżdżenie się w poszczególnych partiach coraz więcej elementów zaściankowości i partykularyzmu i sprzyjało narastaniu sprzeczności etnicznych trybalizmu.

WALKA O CHARAKTER FEDERACJI NIGERII. RELIKTY KOLONIALIZMU U PODSTAW NIEPODLEGŁOŚCI NIGERII

Nowa konstytucja nadana w 1954 r. ustaliła ostatecznie taką federacyjną strukturę Nigerii, która zabezpieczała przewagę konserwatywnej północy. Zostały w niej bowiem uwzględnione żądania północy, dążącej do stworzenia tak luźnych form federacji, w której region otrzyma największą swobodę ruchów, a władzę w centrum zredukuje się do absolutnego minimum. W gestii centrum pozostawiono sprawy obrony narodowej, sprawy zagraniczne, handel i finanse, system monetarny i banki centralne, transport i telekomunikację oraz sprawy energetyki. Pozostałe sprawy znalazły się w samodzielnej gestii regionów, bez prawa zmiany ich decyzji przez centrum²⁶. Najważniejszą zdobyczą północy była separacja służby cywilnej od centrum. Obecnie rząd Nigerii północnej mógł dobierać ludzi dogodnych dla siebie, gdyż rząd federalny nie miał prawa przemieszczania urzędników bez zgody regionów. Również decyzja o wydzielenie Lagos z zachodniej Nigerii i uczynienie z niego stolicy federacji była na rękę północy, ze względu na możliwość swobodnego korzystania z portu.

Nowe przetargi na konferencji w Londynie — w obliczu niepodległości Ghany i naporu ruchu wyzwolenczego w Gwinei — doprowadziły

²⁵ Dane biograficzne dot. Ahmadu Bello, patrz: Chałasiński, Chałasińska, *op. cit.*, s. 115—116, dot. A. Balewy, s. 117—118.

²⁶ Sir Ahmadu Bello, *Sardauna of Sokoto — My Life*, Cambridge 1962, s. 152.

do uzyskania przez Nigerię wschodnią i zachodnią samorządu terytorialnego (północ „wybrała” dla siebie datę późniejszą, bo 1959 r.) i wprowadzenia nowej konstytucji w 1957 r. Na mocy tej konstytucji parlament Nigerii składał się z 2 izb: Izby Reprezentantów i Senatu. Izba Reprezentantów tworzyła się na zasadzie proporcji ludnościowej. Federację podzielono na 312 okręgów wyborczych odpowiadających liczbie mandatów, i tak północ otrzymała 174, Nigeria wschodnia — 73, Nigeria zachodnia — 62, Lagos — 3 okręgi. Senat stanowił instytucję reprezentującą regiony według zasady równościowej (po 12 z każdego regionu, 4 z Lagos), a 4 mianowanych przez generalnego gubernatora w porozumieniu z premierem.

Jak wynika z tych zasad, wybory do Izby Reprezentantów, która wraz z Senatem wyłaniała rząd federalny, były tak ustawione, że liczba mandatów przewidziana dla północy przewyższała liczbę mandatów wszystkich innych regionów razem wziętych. Jeśli do tego wziąć pod uwagę, że okręgi były jednomandatowe, a dla uzyskania mandatu wystarczyła prosta większość głosów, co dawało minimalne szanse ewentualnym kontrkandydatom — jasne jest, że północ i jej partia miały od początku stworzone dogodne warunki dla uzyskania dominacji w federacji.

Walka o władzę w niepodległej Nigerii mogła w tym układzie mieć realne szanse tylko dla tej partii, która zawarze koalicję z NPC. Naciskały na to konserwatywne elementy obu partii południa. Stąd w różnych kampaniach wyborczych powstawały różne koalicje, rozbieżności i kryzysy wewnątrz tych partii, a wzajemna ich podejrzliwość była umiejętnie wykorzystywana przez NPC. Ta bowiem obawiała się zjednoczenia partii południa, które mogły się stać groźnym przeciwnikiem, ponieważ posiadały pewne wpływy i powiązania na północy, zwłaszcza w trudnym dla NPC terenie pasa środkowego. Jednocześnie każda z działających partii umacniała się we własnym regionie. A miała po temu sprzyjające warunki.

Rządzące w regionach partie stawały się bowiem bogate, rozporządzały dużymi możliwościami, pieniędzmi, posadami, honorami, którymi mogły obdarzać swych zwolenników. Ten system patronowania regionowi opierał się na istnieniu regionalnych urzędów handlowych (Marketing Boards), powołanych dla popierania eksportu i stabilizacji cen w handlu zagranicznym. Akumulowane przez te urzędy zyski handlowe rząd regionalny miał użyć dla poparcia ekonomicznego rozwoju regionu. Rząd zaopatrywał w kapitał regionalne korporacje, które podejmowały rolnicze i przemysłowe plany rozwoju, niezależnie i wspólnie z państwowymi i prywatnymi przedsiębiorstwami. W każdym regionie

administracja korporacji, agencji pożyczkowych znajdowała się w ręku ludzi oddanych rządzącej partii. Dotyczy to również regionalnych banków, które bądź należały do władzy regionu, bądź były przez nią administrowane. Niewątpliwie dla tych, którzy otrzymywali lub mieli nadzieję otrzymać pożyczki lub licencje, dużą szansą zapewnienia sobie dobrej pozycji było popieranie lub przystąpienie do partii rządzącej w regionie. Partia zaś z kolei oczekiwała finansowego poparcia z ich strony²⁷.

W Nigerii północnej działały dodatkowo tradycje i normy epoki feudalnej. Na czele ministerstw i departamentów stali przedstawiciele arystokratycznych rodów, pracownikami zaś byli ich krewni i poplecznicy. Powinowactwo z emirem czy innym przedstawicielem oligarchii oznaczało nie tylko więcej niż jakakolwiek kwalifikacja, ale równocześnie uwalniało od wszelkiej kontroli administracyjnej. Jako źródła bogacenia się oligarchii wykorzystywano nawet oficjalne paragrafy budżetu regionu, szczególnie dotyczące wysokości zarobków.

Na tym gruncie rozwinęło się zjawisko, które otrzymało nazwę *carpet-crossing* (przechodzenie z partii do partii) przy jakiegokolwiek zmianie w układzie sił po kolejnych wyborach i nie tylko. Przejęcie bowiem poszczególnych agend przez inną partię lub tylko ministra z innej partii groziło cofnięciem koncesji czy pożyczki.

Ten typ regionalnej struktury federacji, jak widać, odpowiadał interesom warstw posiadających, skupiających się w kierownictwach partii i rządów. Kim bowiem byli przywódcy regionalnych rządów? Politycy na wysokich stanowiskach, wysocy urzędnicy, najwięksi tradycyjni wodzowie, więksi przedsiębiorcy oraz wybrani ludzie spośród elity intelektualnej, słowem ludzie wyłaniającej się warstwy panującej²⁸.

Jednak ta praktyka regionów natrafiała na sprzeciw warstw nieposiadających, które w istniejących partiach reprezentowały raczej tendencje antyregionalne, co identyfikowało się z ich dążnością do walki z korupcją i nepotyzmem. Te sprzeczne tendencje wewnętrzne dawały o sobie znać w powstawaniu grup opozycyjnych, w rozłamach i kryzysach w partiach, zwłaszcza w partiach południa, gdyż NPC ze swoją strukturą organizacyjną, która pokrywała się ze strukturą „administracji tubylczej” i jej władzami podporządkowanymi emirowi w oparciu o tradycyjne autorytatywne metody sprawowania jednoosobowej władzy i hierarchicznej zależności podwładnych, nie stwarzała minimalnego marginesu dla przejawiania się nastrojów opozycyjnych.

²⁷ „The Journal of Modern African Studies”, t. III, 1965, nr 2, s. 204.

²⁸ *Ibidem*, s. 205.

WYBORY FEDERALNE 1959 ROKU — WALKA O WŁADZĘ W WYZWOLONEJ NIGERII

Do bezpośredniej walki o władzę w wyzwolonej Nigerii doszło w wyborach do parlamentu federalnego w 1959 r. Sytuacja była szczególnie dogodna dla północy ze względu na system i zasady wyborcze, ze względu na fakt, że nadzór nad wyborami sprawowała władza kolonialna, a także ze względu na specyficzną pozycję NPC na terenie północy. Powiązanie działalności politycznej w oparciu o tradycyjny system władzy terenowej, uświęconej więzami religijnymi, stworzyło NPC i jej przewodniczącemu — najwyższej władzy politycznej, administracyjnej i religijnej w jednej osobie — Ahmadu Bello szczególną pozycję w swym regionie.

Najpoważniejszy rywal NPC — dr Azikiwe i jego partia NCNC — przechodził raczej proces odwrotny: kurczenia się wpływów. NCNC traciła stopniowo ogólnokrajowy charakter i stawała się coraz bardziej partią regionu wschodniego, ściślej mówiąc partią ludności Ibo, zachowując jednak ambicje przywództwa ogólnonarodowego. Pozycja dra Azikiwe — kiedyś najbardziej autorytatywna w Nigerii — atakowana była we własnej partii z dwóch stron. Ze strony elementów konserwatywnych znajdujących się na najwyższych szczeblach władzy NCNC i rządu wschodniej Nigerii oraz ze strony elementów radykalnych, które w 1958 r. utworzyły Komitet Reform, żądając ustąpienia Azikiwe. Porażkę Komitetu Reform oceniali jego zwolennicy jako cofnięcie się partii, uleganie konserwatystom i elicie przemysłowo-handlowej²⁹. Słabością NCNC był poza tym brak powiązania ze wsią, którą kampanie wyborcze wyprowadziły na arenę polityczną jako siłę społeczną o dużej wadze.

Grupa Akcji, która w okresie federalnych wyborów była już partią masową, rozbudowaną w mieście i na wsi, powiązaną z tradycyjnymi autorytetami i instytucjami, i posiadała sprężyste kierownictwo w osobie Obafemi Awolowo, zaczęła borykać się z wewnętrznymi trudnościami, które doprowadziły do kryzysu tej partii w 3 lata później.

W wyborach do parlamentu federalnego najmocniejszą pozycję posiadała więc NPC. Cechą charakterystyczną tej kampanii wyborczej był fakt, że NPC nie usiłowała jeszcze formalnie wychodzić poza swój region. Wysiłki swe koncentrowała wokół zwycięstwa w Nigerii północnej i utracenia ewentualnych mandatów przez alians NCNC i NEPU oraz AG na terenie tego regionu. Pozostałe partie czyniły wszystko, aby zwyciężyć we własnych regionach oraz — w miarę możliwości — zdoby-

²⁹ *Political Parties...*

wać pozycje w sąsiednich. W zaostrzeniu walki konkurencyjnej między partiami południa niewątpliwie maczała palce NPC, tworząc sobie pozycje wyjściowe dla przyszłej, decydującej walki o panowanie w wyzwolonej Nigerii.

W akcji wyborczej 1959 r. nie było konfrontacji idei i programów, charakteryzowała ją raczej bezpryncypialność. Wszystkie chwytły były dozwolone, byle poderwać autorytet rywala. O treści agitacji wyborczej pisze K. W. J. Post: „Wielkie partie starały się zyskać poparcie w różnych terenach, wygrywając partykularne zainteresowania, zażalenia, rywalizacje zarówno między tradycyjnymi autorytetami, jak i obecnymi, faktycznie chciały uchodzić za reprezentację wszelkich zainteresowań”³⁰.

Partykularyzm, trybalizm, regionalizm i zaściankowość zamiast wysiłków do zjednoczenia, integracji w przeddzień uzyskania niepodległości miały wydać i wydały swe przykre plony już w okresie niepodległości kraju.

Scharakteryzowany układ sił, system wyborczy, nadzór władzy kolonialnej — wszystko to doprowadziło do uzyskania największej liczby mandatów do federalnego parlamentu przez NPC. Ponieważ nie oznaczało to jeszcze większości w parlamencie, powstać musiał rząd koalicyjny. Były oczywiście teoretyczne możliwości koalicji Grupy Akcji i NCNC, które w sumie mogły nawet mieć niewielką większość. Abubakar Balewa wypowiedział się nawet, że jeśli do tego dojdzie, jego partia przejdzie do opozycji. Był to jednak tylko chwyt demagogiczny. Partie reprezentujące 1/4 terenu Nigerii nie miały szans na uzyskanie sankcji władzy kolonialnej do reprezentowania całej Nigerii, a zbliżał się termin otrzymania niepodległości.

Spośród możliwości koalicji z jedną spośród dwóch partii południa NPC (a głos NPC był tu decydujący) wybrała sojusz z NCNC. Uczyniła to nie tyle ze względu na większą liczbę zdobytych przez NCNC mandatów ile, jak to ujawniła niedaleka przyszłość, ze względu na perspektywę rozkładu AG, w oparciu o cichych popleczników. Koalicja NCNC — NPC stanowiła szok dla członków NCNC, którzy poważnie potraktowali ataki na konserwatyzm i reakcję leaderów północy, a także uderzenie w sojuszników NCNC z północy — NEPU, którzy dotąd lojalnie z nią współdziałali.

Na czele rządów tej koalicji stanął Abubakar Balewa, gubernatorem generalnym został dr Azikiwe, a Obafemi Awolowo wraz ze swą

³⁰ K. W. J. Post, *The Nigerian Federal Election of 1959*, Oxford 1963, s. 440, tłumaczenie własne.

partią przeszedł do opozycji. Tak zbudowany rząd stał się pierwszym rządem niepodległej Nigerii (1 X 1960 r.) w oparciu o nową konstytucję, w której właściwie pozostały w zasadzie wszystkie stare elementy dotyczące zasady struktury federalnej.

ZAOSTRZENIE SIĘ SPRZECZNOŚCI I KONFLIKTÓW W NIEPODLEGŁEJ NIGERII

Niepodległa Nigeria była często przez państwa zachodnie ukazywana jako wzór umiejętnej adaptacji zachodniego systemu parlamentarnego i zachodniej demokracji wraz z istniejącą partią opozycyjną, posiadającą nawet „gabinet cieni”. Warto więc prześledzić ten system demokracji w oparciu o zjawiska społeczno-polityczne i ekonomiczne w niepodległej Nigerii.

Jeden z pierwszych probierzy tej demokracji to stosunek do mniejszości w poszczególnych regionach. Jeszcze przed uzyskaniem niepodległości zarysowały się trzy wyraźne nurty odśrodkowe, dążące do utworzenia trzech dalszych samodzielnych regionów wewnątrz federacji. Dotyczyło to ludności delty Nigru (Edo i Bini), ludności Ibibio i Efik we wschodniej Nigerii (teren Calabaru i Ogoye River COR) oraz pasa środkowego w Nigerii północnej, którego siłą napędową była w pierwszym rządzie ludność Tiv. Dyskusje na ten temat toczyły się długo. Poparcia tym prądom udzielała głównie Grupa Akcji. Nigeria północna broniła uporczywie niepodzielności swego terytorium, a także przywódcy Nigerii wschodniej nie byli zbyt skłonni, aby wydzielić ze swego terytorium nowy region. Powstała nawet — pod egidą władzy kolonialnej — tzw. Komisja Mniejszości, która zresztą problem ten usiłowała wykorzystać dla opóźnienia terminu niepodległości. Sprawę tę miał rozwiązać niepodległy rząd. Cztery lata po uzyskaniu niepodległości rzeczywiście został utworzony nowy region obejmujący deltę Nigru i Benin, tzw. środkowy zachód (*mid-west*), ale dokonano tego w ramach akcji politycznej jako część składową ostrego uderzenia na rząd zachodniej Nigerii, na opozycyjną Grupę Akcji i jej przywódcę Awolowo.

Wewnętrzna logika roli Awolowo jako przywódcy opozycji spowodowała jego przekształcenie z umiarkowanego „fabiańskiego” socjalisty w zdecydowanego opozycjonistę neokapitalizmu i własnej uprzywilejowanej klasy. Zmobilizowało to siły konserwatywne w AG, które zaczęły szukać i znalazły poparcie w NPC, najsilniejszej obecnie partii w Nigerii. Z punktu widzenia klasy przy władzy zarówno we własnym regionie, jak i w federacji Awolowo stał się nieodpowiedzialnym i niepewnym partnerem ³¹.

³¹ „The Journal of Modern Africa Studies”, t. III, 1965, nr 2, s. 208.

Reprezentantem reakcyjnych tendencji w AG był S. L. Akintola, premier Nigerii zachodniej (po zrzeczeniu się tej funkcji przez Awolowo). Po kongresie tej partii w lutym 1962 r., na którym ujawniły się ostre wewnętrzne rozbieżności i kryzys, kierownictwo partii zażądało ustąpienia Akintoli i desygnowało na premiera D. G. Adegbenro. Gdy Akintola nie podporządkował się tej decyzji, doszło do zaburzeń, które rząd federalny wykorzystał dla zarządzenia stanu wyjątkowego w zachodniej Nigerii, aresztowania Awolowo i skazania go, w oparciu o wątpliwe dowody, na 10 lat więzienia za zdradę stanu.

Rozłamowcy z AG wraz z grupą secesjonistów z NCNC utworzyli nową partię: Zjednoczoną Partię Ludową (United Peoples Party), a w 1964 r. przemianowali ją na Nigeryjską Narodową Demokratyczną Partię (Nigerian National Democratic Party — NNDP), przejmując tę nazwę od pierwszej nacjonalistycznej partii stworzonej w 1923 r. w Lagos przez Macauleya. Partia ta z miejsca znalazła poparcie NPC i utworzyła rząd Nigerii zachodniej bez wyborów, z mianowania³².

Równocześnie z likwidacją opozycji zaczęła się przejawiać wyraźna tendencja ze strony NPC wyjścia poza swój region i dążność do zdobycia absolutnej większości w parlamencie nigeryjskim. Znalazło to pierwszy swój wyraz w wyborach do nowego regionu *mid-west*, w których kandydowała z jednej strony NNDP — jeszcze niejawną agenturą NPC w sojuszu z partiami, będącymi jej jawnymi agenturami, z drugiej zaś strony NCNC w sojuszu z AG, częścią dawnej partii, wiernej Awolowo, która kontynuowała opozycję zarówno wobec rządu federalnego, jak i rządu regionalnego w Nigerii zachodniej.

Próby umocnienia wpływów NPC w terenie regionu środkowo-zachodniego, a nawet jego opanowania szły również innymi kanałami, niż to ujawnił przejęty swego czasu przez rząd *mid-west* raport opublikowany w maju 1966 r. („West Africa”, nr 2555, 21 V 1966). Był on pisany przez wiceprzewodniczącego NCNC sekcji *mid-westu*, przewodniczącego oddziału benińskiego tej partii, a zarazem kierownika tajnej organizacji rytualnego kultu Owegbe. Planowane było rozbicie NCNC, przy wykorzystaniu związanych ślubowaniem członków Owegbe, i zlikwidowanie premiera tego regionu. Z raportu niedwuznacznie wynika powiązanie z NPC oraz z b. federalnym ministrem finansów.

W NCNC — po aresztowaniu Awolowo i pod nowym kierownictwem dra Michaela Okpary, premiera wschodniej Nigerii, po odsunięciu się dra Azikiwe (jako prezydenta Republiki Nigeryjskiej od 1963 r.) od aktywnej partyjnej działalności — zarysowały się tenden-

³² *Political Parties...*, s. 603—604 oraz 650.

cje opozycyjne wobec rządu federalnego. Stąd możliwość wspólnej platformy z AG, którą dotąd jako partię zwalczała. NCNC odniosła w wyborach do *mid-west* duży sukces, niemniej przebieg tych wyborów znamionował już początek zarysowującego się przegrupowania układu sił politycznych³³.

Wyrazem opozycyjności NCNC było jej stanowisko wobec wyników kolejnych dwóch spisów ludności: w latach 1962 i 1963. Spis ludności w 1962 r., pierwszy spis dokonany w niepodległym państwie, przyniósł następujące wyniki: Nigeria północna 22, wschodnia 12, zachodnia (wraz z *mid-westem*) 8 milionów ludności. Spis ten został przez rząd anulowany większością głosów NPC. W niespełna rok przeprowadzono ponowny spis. Tym razem przewodnictwem komisji spisowej objął sam premier Nigerii Abubakar Balewa. Wyniki były rewelacyjne i wykazywały wyraźną tendencję do zadokumentowania znacznej przewagi Nigerii północnej. Wyniki spisu 1963 r. były następujące: Nigeria północna 29,75, wschodnia 12,39, zachodnia 10,28, *mid-west* 2,53 miliona i Lagos 675 tysięcy ludności. Z faktu tego NPC natychmiast wysnuła polityczny wniosek, stwierdzając ustami swego sekretarza: „NPC będzie rządziła Nigerią zawsze”³⁴.

Zaciekle dyskusja wokół spisu potwierdziła rozkład rządowej koalicji i tendencję do opanowania rządu przez NPC. Sprzeczności były dostatecznie duże, żeby ten spis odrzucić, niemniej szybka akceptacja wyników przez premiera jeszcze przed debatą parlamentarną stworzyła sytuację faktów dokonanych³⁵. Partia Akintoli — NNDP wniosek premiera natychmiast poparła, a prezydent republiki oddziałł również w tym kierunku na NCNC, kierując się obawą przed rozpadem federacji.

TRUDNOŚCI GOSPODARCZE NIEPODLEGŁEJ NIGERII

Rozgrywające się w latach 1962—1964 polityczne konflikty wyrażały na gruncie dużych trudności gospodarczych. Ekonomia Nigerii znajduje się prawie w całości w ręku zagranicznego kapitału. Tzw. „pomoc finansową” otrzymuje bezpośrednio bądź za pośrednictwem Banku Światowego i ONZ. 80% inwestycji to kapitał angielski. 90% eksportu Nigerii szło do krajów Europy zachodniej i krajów Wspólnoty Brytyjskiej, około 10% do USA³⁶.

³³ „West Africa”, nr 2437, 15 II 1964.

³⁴ „West Africa”, nr 2439, 29 II 1964.

³⁵ S. A. Aluko, *How many Nigerians?*, „The Journal of Modern African Studies”, t. III, 1965, nr 3.

³⁶ „The Journal of Modern African Studies”, t. II, 1964, nr 2.

Obok zależności od kapitału zagranicznego na gospodarce Nigerii ciążył regionalizm. Plan Narodowego Rozwoju (1962—1968) składał się faktycznie z 5 odrębnych planów (4 regiony i Lagos). Ani w samym procesie planowania, ani w jego realizacji nic właściwie nie wskazywało na to, by przyświecały mu jakieś ogólnokrajowe cele. Plan był opracowany przez zagranicznych ekonomistów, tylko w pewnych zagadnieniach konsultowany z politykami, przy minimalnym zasięganu rady u nigeryjskich pracowników służby cywilnej i planowania. W rezultacie plan ten był oderwany od jakiegось ogólnokrajowej linii polityki ekonomicznej, choć znajduje się w jego tekście kilka ogólnikowych wskazań dotyczących jej celów.

Szczegółowe propozycje w planie dotyczyły w zasadzie tylko kapitałowych nakładów dla sektora publicznego, i to w ograniczonym zasięgu. W gruncie rzeczy plan był całkowicie oderwany od bieżącej polityki fiskalnej i monetarnej, od perspektyw rozwoju i rozmieszczenia siły roboczej, a także od jakiegokolwiek inicjatywy i kontroli państwowej czy publicznej wobec sektora prywatnego³⁷. Główne elementy charakteryzujące Narodowy Plan Rozwoju Nigerii sprowadza Reginald Green do czterech, a mianowicie:

1. szybka ekspansja towarów łatwych do zbycia (*cash crops*) — zwłaszcza towarów przeznaczonych na eksport;
2. zasadnicza zależność od prywatnych inwestycji (głównie ze źródeł zagranicznych) z dużym marginesem swobody, a właściwie bez kontroli, duże koncesje podatkowe, brak kontroli walutowej;
3. inwestycje państwowe koncentrowały się w dziedzinie infrastruktury — w niewielu większych obiektach przemysłowych i społecznych; przy czym był to najczęściej kapitał mieszany: państwowy nigeryjski i koncernów zagranicznych;
4. uprzywilejowano projekty, które mogą przynieść stosunkowo szybkie zyski — przy równocześnie pełnym braku państwowej interwencji na rynku³⁸.

Już sprawozdanie Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego o wykonaniu pierwszych dwóch lat planu (1962—1964) wskazywało, że plan nie będzie wykonany, jeśli nie będzie poważnie dofinansowany. Wpłynęły na to dysproporcje nakładów, głównie na rzecz wydatków administracyjnych i częściowo komunikacji. Na cele bezpośrednio produkcyjne wydano tylko 40% zaplanowanych inwestycji, a na

³⁷ R. Green, *Four African Development Plans*, „The Journal of Modern African Studies”, t. III, 1965, nr 2.

³⁸ *Ibidem*.

skutek wzrostu cen spowodowało się to praktycznie tylko do 30⁰/. „Pomoc” i pożyczki wpływały nieplanowo, a terminy spłat przewyższały napływające kwoty. Rezerwy Centralnego Banku Nigeryjskiego zostały skonsumowane wcześniej niż przewidywał plan w wyniku niedoboru pożyczek zagranicznych. Zawiodły również oczekiwane wpływy z nadwyżek za sprzedaż kakao z zachodniej Nigerii ze względu na spadek cen na rynku międzynarodowym. Przy tym wpływy różnych korporacji sięgały zaledwie połowy planowanych³⁹.

Trudna sytuacja ekonomiczna w pierwszym rządzie odbiła się na poziomie życia pracowników najemnych, robotników. Jeśli porównać tempo założonego w planie rozwoju ekonomicznego z tempem wzrostu ludności w oparciu o spis ludności z 1963 r., okaże się, że tempo wzrostu ludności przewyższało tempo założonego rozwoju ekonomicznego. Sprowadza się to do tego, że dochód na głowę ludności wynosił w Nigerii rocznie 26 funtów, co oznacza, że ten wielki kraj posiadał dochód niższy niż Liberia, Kenya, Senegal i in. Roczny publiczny nakład inwestycyjny na głowę ludności wynosił poniżej 2 funtów, był więc najniższy w Afryce. Dochodzi do tego poważny problem braku miejsc pracy dla nadwyżek siły roboczej poza rolnictwem, co powodowało rosnące bezrobocie⁴⁰.

Na gruncie ciężkiej sytuacji materialnej robotników i pracowników najemnych wybuchła w latach 1963 i 1964 fala strajków, która przekształciła się w maju 1964 r. w powszechny, trwający 14 dni strajk 800 000 pracujących, który kompletnie sparaliżował transport, łączność i wiele zakładów państwowych i prywatnych. Przyczyną strajku było niedotrzymanie przez rząd federalny zaleceń komisji arbitrażowej w sprawie ustalenia obowiązującego minimum płac. Strajk ten — mimo ultimatum rządowego zakazującego strajku — został zwycięsko zakończony. Rząd musiał się zobowiązać do przestrzegania minimum zarobków i kontroli cen⁴¹. Fala strajków nie ustawała jeszcze przez kilka miesięcy, obejmując dokerów, górników, a także nauczycieli. Nawet „West Africa” (nr 2463, 15 VIII 1964) stwierdzała, że „sprawa stosunków pracy staje w centrum uwagi polityki Nigerii”.

Przebiegające strajki miały również duże znaczenie dla rozwoju ruchu związkowego, który na terenie Nigerii był masowy, ale rozbity. Poza dwoma centralami związkowymi, radykalną Nigerian Trade Union Congress — NTUC, i umiarkowaną Trade Union Congress of Nigeria — TUCN, istniało około 200 różnych związków, które nie należały do żąd-

³⁹ „West Africa”, nr 2500, 1 V 1965.

⁴⁰ „The Journal of Modern African Studies”, t. III, 1965, nr 3, s. 371—392.

⁴¹ Por. „West Africa”, nr 2453, 2454, 2455, 1964, Juni.

nej z wymienionych central, a liczba ich członków przewyższała obie te centrale łącznie⁴². Na rozbitcie ruchu wpływała niewątpliwie również rywalizacja partii, dążących do wyłączności w swych regionach. Nie małe też znaczenie posiadała praktyka nepotyzmu i korupcji. Jednak w okresie wielkich kampanii strajkowych doszło do utworzenia wspólnego Komitetu Akcji, co było podstawowym elementem zwycięstwa, ponieważ ruch zawodowy wykazał, że stanowi siłę, z którą rząd musiał się liczyć. Ruch zawodowy stanowił więc potencjalną siłę polityczną pod warunkiem jedności.

Na fali aktywizacji ludzi pracy wyrosła pierwsza w Nigerii partia o marksistowskim obliczu, powstała w 1963 r. Partia Socjalistycznych Robotników i Farmerów (Socialist Workers and Farmers Party — SWAFP) pod kierownictwem dra Otegbeya, znanego poprzednio jednego z przywódców Nigerian Youth Movement⁴³.

PIERWSZE W NIEPODLEGŁEJ NIGERII WYBORY FEDERALNE. NPC PANUJĄCA PARTIĄ

Już przygotowanie wyborów do parlamentu federalnego w 1964 r., pierwszych w niepodległym kraju, znamionowało ukształtowanie się nowego układu sił, nowej linii podziału, która obecnie nie przebiegała już wzdłuż linii północ — południe, lecz w poprzek Nigerii. Utworzyły się dwa bloki o bardziej niż dotąd wyraźnym obliczu politycznym. Jednym z nich była Nigerian National Alliance — NNA, w której kierowniczą siłą była NPC a sojusznikami: NNDP, nieliczne partie w Nigerii zachodniej oraz zupełnie marginesowe grupki w Nigerii wschodniej. Drugim blokiem był United Progressive Grand Alliance (UPGA) pod przewodnictwem NCNC w sojuszu z AG oraz NEPU, przy udziale kilku drobnych partii z północy, reprezentujących mniejszości pasa środkowego.

Ogólnie można stwierdzić, że w swych deklaracjach wyborczych NNA odwoływała się do tradycyjnych haseł partii konserwatywnej. Program zaś UPGA wysuwał na czoło problemy ustrojowe, rewizję konstytucji, zapowiadał rewolucyjne zmiany w systemie oświaty, zwiększenie udziału robotników w rządach oraz amnestię dla Obafemi Awolowo. Wysuwał również hasło socjalizmu w nie sprecyzowanej formie⁴⁴.

⁴² A. November, *L'évolution du mouvement syndical en Afrique occidentale*, Paris 1965, s. 56.

⁴³ Program SWAFP szerzej omawia miesięcznik „Azija i Afrika Siewodnia”, 1964, nr 7.

⁴⁴ „West African Pilot”, nr 8 (216), 3 XI 1964.

Kampania wyborcza przybrała od początku bardzo ostry charakter. Prezydent republiki otrzymywał ze wszystkich stron listy i telegramy ze skargami na prześladowanie kandydatów UPGA, na nieuzasadnione, masowe areszty, na zakaz zwoływania zgromadzeń. Najostrzejsze sygnały pochodziły z Nigerii zachodniej, gdzie bezkarnie grasowały bojówki Akintoli. Ujawniono nadużycia wyborcze tak jaskrawe, że połowa członków głównej komisji wyborczej podała się do dymisji. Na dwa dni przed wyborami UPGA określiła kampanię wyborczą jako „wielkie oszustwo” i ogłosiła bojkot wyborów.

Dzień wyborów, które odbyły się pod terrorem policji federalnej, przeszedł niezwykle burzliwie. Niszczono lokale i urny wyborcze; odbywały się masowe manifestacje protestu. W tej sytuacji na 15 milionów uprawnionych do głosu udział w wyborach wzięło nie więcej niż 4 miliony. Prawie pełny bojkot wyborów miał miejsce w Nigerii wschodniej, Lagos i częściowo *mid-west*. W rezultacie takiego przebiegu wyborów NPC zyskała absolutną większość mandatów (164) a jej sojusznik NNDP — 36 mandatów. W *mid-west* blok UPGA uzyskał 9 mandatów.

Wybory te spowodowały kryzys rządowy. Przez 3 dni bowiem prezydent dr Azikiwe nie decydował się powołać Abubakara Balewę do tworzenia rządu. Niemniej po ostrych, dramatycznych dyskusjach, w których nierzadko pojawiała się groźba rozpadu federacji, dość nieoczekiwanie doszło do kompromisu na zasadzie umowy zwanej paktem Balewa—Zik. Umowa ta przewidywała utworzenie rządu na „szerokiej bazie narodowej”, przeprowadzenie uzupełniających wyborów w terenach objętych bojkotem, rozpatrzenie wszystkich wypadków łamania praworządności przez sądy. Miesięcznik nigeryjski „Drum” z czerwca 1966 r. (a więc retrospektywnie, po przewrocie wojskowym) pisze na temat ówczesnej sytuacji: „Dr Azikiwe był nieszczęśliwie skrępowany konstytucją. Jego odmowa mianowania Sir Abubabakara premierem była działaniem czasowym, wstrzymującym. Nie było ono definitywne i z punktu widzenia przepisów konstytucyjnych nie mogło nim być. Nie podziało nawet jako nauka moralna. Ministrowie UPGA [...] uważali, że zamiast kryzysu, który pozbawi ich udziału w »narodowym bochenku chleba«, wolą raczej przytknąć oczy na bandytyzm wyborczy NNA i nie podawać się do dymisji”.

Takie cyniczne stanowisko — wydaje się — daleko nie odbiega od prawdy. Oparte jest na znajomości ówczesnych nigeryjskich realiów. Sprawdzanem okazało się życie. Po dodatkowych wyborach, w których UPGA uzyskała 52 mandaty (na 54), nowo sformowany rząd został liczebowo podwojony. NPC miała zarówno w parlamencie,

jak i w rządzie większość, stała się w Nigerii partią rządzącą. Ale dzięki zwiększonej liczbie członków gabinetu ścisłego i rozszerzonego mogła zaofiarować swym sojusznikom z NNDP, a także swym oponentom zwiększoną ilość tek ministerialnych czy też posady ministrów bez tek. A były to posady niebagatelnie płatne. Podstawowa płaca ministrów wynosiła rocznie 2700 funtów, a wraz z dodatkami (samochód, szofer, steward, ogrodnik, mieszkanie, telefony, elektryczność, służba) 8320 funtów. Podobnej wysokości były płace ministrów w rządach regionalnych ⁴⁵.

WYBORY W NIGERII ZACHODNIEJ. KRYZYS FEDERACYJNEJ REPUBLIKI NIGERII

Kompromisowe załagodzenie kryzysu nigeryjskiego nie oznaczało i oznaczać nie mogło stabilizacji federacji. Zarzewiem konfliktów, który nie tylko nie wygasał, ale stale się jątrzył, była sytuacja w Nigerii zachodniej, gdzie ciągle działał rząd bez wyborów, mianowany po areszcie Awolowo. Poparcie NPC udzielane Akintoli i jego partii ośmielało go do agresywnych wystąpień przeciwko Nigerii wschodniej i NCNC i nieprzebieraniu w środkach. Akintola usiłował uchodzić za przedstawiciela interesów ludności Yoruba, rozpalając antagonizmy etniczne, organizując wystąpienia przeciwko ludności Ibo, przeciwko monopolizowaniu przez nich najważniejszych urzędów państwowych. Antagonizmy etniczne przybrały tak zastrzone formy, że powodowały wystąpienia przeciwko groźbie trybalizmu ze strony prezydenta Azikiwe. Jednak faktycznie nielegalny ten rząd nie mógł się utrzymać. Względy prestiżowe nie pozwalały również NPC na utrzymywanie tego stanu rzeczy, który był stale przez oponentów atakowany. Dopóki nie rozpisano wyborów, które — jak NPC zakładała z góry — przyniosą zwycięstwo Akintoli, trzeba było utrzymać rozchwianą koalicję rządu federalnego.

Następnym elementem konfliktu wewnątrz koalicji rządowej było stanowisko w sprawie rewizji konstytucji. Żądanie tej rewizji było powszechne w UPGA, popierał to stanowisko prezydent republiki. Ten ostatni spreycyzował w marcowym numerze 1965 r. amerykańskiego miesięcznika „Foreign Affairs” problemy stojące do rozwiązania przed Nigerią i postulował: zwiększenie liczby regionów w oparciu o geograficzne i demograficzne odrębności, celem stworzenia harmonijnej koegzystencji różnych ludów w ramach federacji, zwiększenie prerogatyw wykonawczych

⁴⁵ „West Africa”, nr 2497, 10 IV 1965.

prezydenta, poddanie jego kontroli szeregu służb federalnych, a także armii i policji, unifikacja sądownictwa, prawo wyborcze dla kobiet północy i szereg pomniejszych spraw⁴⁶.

Wprawdzie liderzy NPC zaatakowali prezydenta, że z wewnętrznymi sprawami państwa wychodzi na zewnątrz, niemniej pod naciskiem krytyki powołano specjalną komisję dla przeglądu konstytucji. Dwa zagadnienia były najbardziej kontrowersyjne, a zarazem najistotniejsze. Tworzenie większej ilości regionów oznaczało praktycznie również, a może i głównie zmniejszenie obszaru Nigerii północnej przez wydzielenie pasa środkowego. Póki NPC nie wyrażała takiego życzenia, realnie nic się w tym względzie dzieć nie mogło. W gruncie rzeczy nie było tu nawet platformy do dyskusji, wszystko sprowadzało się raczej do gry politycznej. W sprawie zwiększenia prerogatyw prezydenta Ahmadu Bello wyraźnie stwierdził, że choć NPC jest z dotychczasowej konstytucji zadowolona, mogłaby się jednak zgodzić na zwiększenie jego uprawnień, ale wówczas Bello przedstawi swego kandydata⁴⁷. Praktycznie więc wszelkie konferencje poświęcone dyskusji nad konstytucją były bezprzedmiotowe, z góry bowiem zostały storpedowane.

Sytuacja bezpośrednio poprzedzająca wybory w Nigerii zachodniej dobitnie wskazywała, że rząd federalny okazał się niezdolny do opanowania trudności gospodarczych, które ciągle narastały. Nigeria stanęła przed widmem inflacji i rosnącym bezrobociem. Najgorsza sytuacja była w Nigerii zachodniej i to, na głównym jej odcinku: plantacji kakao (zamiast zaplanowanych 122 000 akrów wykonano tylko 7000, przy spadku cen na rynku światowym). W sierpniu 1965 r. wybuchł strajk 2000 robotników wielkich firm zagranicznych. Komitet Akcji jednoczący dwie centrale związkowe nawoływał do strajku solidarnościowego przeciwko wzrostowi kosztów utrzymania, zwwyżce cen na importowane towary, przeciwko dominacji zagranicznego kapitału i brutalności policji wobec strajkujących. Rząd federalny wystosował ostre ostrzeżenie, oceniając strajk jako szantaż wobec rządu. Do strajku solidarnościowego nie doszło tylko na skutek wewnętrznego rozbicia w ruchu zawodowym i korupcji⁴⁸.

Naznaczone na październik 1965 r. wybory w zachodniej Nigerii oczekiwane były z dużym napięciem. Region ten podminowany od 1962 r. z narzuconym rządem Akintoli stanowił stały element kryzysu całej federacji. Akcja wyborcza wykazała, że kryzys osiągnął niebezpieczne dla republiki rozmiary.

⁴⁶ „Foreign Affairs”, 1965, March.

⁴⁷ „West Africa”, nr 2519, 11 IX 1965.

⁴⁸ „West Africa”, nr 2519, 11 IX; 2513 31 VII; 2501 8 V 1965.

Wybory zostały potraktowane jako ostateczna walka o nowy układ sił w federacji w skali mikrokosmosu regionu. Już w fazie wstępnej rząd zarządził ostre pogotowie armii i policji, wydał zakaz publicznych zgromadzeń. Blok UPGA podjął tę walkę. Podobnie jak rządząca partia NNDP wystawił swych kandydatów we wszystkich okręgach wyborczych⁴⁹.

NPC nie szczędziła pomocy finansowej swemu sojusznikowi, którego zwycięstwo oznaczać miało pełnię władzy NPC w federacji. Rozzuchwalony Akintola wszelkimi dostępnymi środkami: fałszerstwem, korupcją, terrorem, usiłował osiągnąć zwycięstwo. Pismo „Drum” (czerwiec 1966) stwierdza, że wyborom towarzyszyło fałszerstwo, „zamieszki, łapówki (*looting*), podpalanie i mord. Rząd federalny zmuszony był podeprzeć niepopularnego Akintolę przy pomocy wojska i policji”.

O machinacjach wyborczych pisał w liście do gubernatora regionu zachodniego b. przewodniczący komisji wyborczej E. O. Ezua, stwierdzając, że o wszystkim decydowali urzędnicy Akintoli, usuwając od kontroli przedstawicieli komisji. O frymarczeniu kartkami wyborczymi pisał A. O. Lewis, pracownik uniwersytetu w Ibadanie⁵⁰. Premier Balewa odrzucił wniosek UPGA o zarządzenie stanu wyjątkowego w Nigerii zachodniej, powołując się na brak uprawnień, chociaż stan taki zastosował w nieporównalnie łagodniejszej sytuacji w 1962 r. Ale wówczas zadecydował cel, który mu przyświecał, szło o likwidację opozycji i aresztowanie Awolowo.

O stanie zamieszania po wyborach świadczył fakt powołania równocześnie dwóch konkurencyjnych gabinetów: AG z Adegbenro na czele i NNDP z Akintolą. Gabinet AG uznano za nielegalny, a Akintola z fanfaronadą oświadczył, że ani list przewodniczącego komisji wyborczej Ezua, ani „łzy” NCNC i AG nie pomniejszą jego sukcesów wyborczych (choć oficjalny wynik opiewał: 51 mandatów NNDP na 94).

Stan napięcia nie osłabł po wyborach. W listopadowym numerze „West Africa”⁵¹ pisała: „Atmosfera jest ciężka [...] Ulice są zatłoczone wojskiem [...] bunt narasta”. Zamieszki miały i miejsce później, a także zbrojne starcia z policją i wojskiem.

Rząd federalny okazał się bezsilny i pozbawiony poparcia. Rozbita i bezsilna była i opozycja. Stałe wrzenie miało miejsce wśród robotników i ludzi pracy najemnej, rząd bowiem nie był w stanie ani rozwiązać rosnącego bezrobocia, ani stałego wzrostu cen. Rywalizacja regionów w zagadnieniach

⁴⁹ „West Africa”, nr 2521. 25 IX; 2522 2 X; 2524 16 X; 2525 23 X 1965.

⁵⁰ „West Africa”, 2530, 27 XI 1965.

⁵¹ „West Africa” nr 2529, 20 XI 1965.

gospodarczych powodowała nie przemyślane inwestycje, częste były fakty ich dublowania w walce o prestiż regionu. Rząd nie był też w stanie przeciwstawić się presji regionów przy tworzeniu nowych ministerstw i urzędów, gdzie lokowano ludzi na zasadach nepotyzmu i korupcji. Największą słabością rządu był brak koordynacji w rolnictwie, co odbijało się na sytuacji farmerów i wywołało ich niezadowolenie (zwrócił nawet na to uwagę raport FAO z końca 1965 r.). Rząd nie miał nawet wpływu na zatrudnienie urzędników *civil service*, podlegających władzy regionalnej. Również i intelektualiści odczuwali trudności, zwłaszcza charakterystyczny nepotyzm przy nominacjach⁵².

Powszechne niezadowolenie szukało dróg ujścia. Nie znalazła się jednak, nie zdążyła wyrosnąć w Nigerii żadna zorganizowana siła społeczna, dostatecznie zdolna i aktywna, by pokierować niezadowolonymi masami i pchnąć Nigerię na nowe tory rozwoju. W tym rozbitym waśniami etnicznymi społeczeństwie, w tkwiącym w marazmie zdemoralizowanym „światku” politycznym, niewielka zorganizowana siła wojskowa miała dogodne warunki dla dokonania przewrotu wojskowego, zwłaszcza że uderzyła przede wszystkim w najbardziej zniechęconych ludzi i nabołałe problemy.

⁵² „West Africa” nr 2536, 8 I; 2538, 20 I; 2539, 27 I; 2540, 5 II; 2542, 19 II; 2544, 2 III 1966.